

VÝUKA ČEŠTINY PRO NESLYŠÍCÍ: INSPIRACE ODJINUD*

Alena Macurová

Dávno pryč je doba, kdy jedna oblast problémů byla předmětem zájmu jediné vědní disciplíny. Už více než půlstoletí se ukazuje, že náhled na jedno a totéž perspektivou různých vědních disciplín, přístup multidisciplinární, může být v lecčems užitečný: mnohdy odhalí, co může být pohledu jediné vědní disciplíny skryto, mnohdy poukáže na dosud nezřetelné aspekty sledovaného problému. Jeden z ústředních problémů hluchoty, problém **vzdělávání** (a **gramotnosti**) neslyšících, tak už zdaleka není jen předmětem zájmu speciální pedagogiky. Zajímají se o něj – abych jmenovala alespoň některé disciplíny – psychologie, sociologie, a v neposlední řadě lingvistika, zvl. **lingvistika aplikovaná**.

Aplikovaná lingvistika je tím odvětvím lingvistiky, které napomáhá řešit problémy praktického života nějak spojené s jazykem. Do sféry jejího zájmu tak zákonitě spadají otázky značně různorodé. Některé jsou čtenářům Speciální pedagogiky pravděpodobně dost vzdálené (třeba to, jak společnost jazyk a jeho užívání reguluje, jak se jazyka užívá nebo zneužívá k udržování nebo změně mocenských poměrů ve společnosti), jiné jim budou

bližší – sem spadají především problémy spojené s využíváním a fungováním jazyka ve vzdělávání a výchově vůbec (tedy s jazykem v **pedagogickém kontextu**), otázky „nabývání“ jazyka, tj. jeho osvojování a jeho vyučování a učení, a nebo problematika jazykových vad/poruch a jejich terapie.

V užším vymezení je pak za předmět zájmu aplikované lingvistiky považováno v první řadě jazykové **vyučování a učení**, někdy dokonce ještě jen vyučování a učení se **cizímu jazyku**. Pohledy na vyučování a učení se cizímu jazyku se v běhu času proměňují; za nejpodstatnější změnu posledních let bývá považován (Yule 1996) přesun akcentu od metod výuky k jejímu adresátovi. Lingvistika tak hledá vztahy mezi učním (jeho úspěšností) a např. kognitivními styly adresátů výuky, jejich styly učebními, jejich motivací a postoji k učení.

Všechny poznatky aplikované lingvistiky z této oblasti (a není jich málo – z novějších souhrnných publikací srov. např. Kaplan 2002, Schmitt 2002) je možné využít i při výuce neslyšících psané češtiny. Za předpokladu ovšem, že (psanou) češtinu budeme chtít vyučovat právě jako

* Výzkumný záměr MSM 0021620825.

cizí, až druhý jazyk českých neslyšících. Pokud neslyšící zvládnou jako svůj první jazyk český znakový jazyk (a budou-li tak mít základ, na němž lze zvládnutí druhého jazyka bezpečně stavět), nebude se vyučování češtiny jako cizího jazyka pro neslyšící od vyučování češtiny jako cizího jazyka pro slyšící cizince ve své podstatě a na nejvyšší rovině zobecnění nijak lišit.

Výrazy „ve své podstatě“ a „na nejvyšší rovině zobecnění“ je třeba zdůraznit. V dílčích ohledech se výuka slyšících cizinců a neslyšících Čechů samozřejmě lišit bude: slyšící cizinci nikdy nebudou – na rozdíl od neslyšících Čechů – potřebovat (psanou) češtinu jako jazyk „pro přežití“ a jejich integrativní motivace tak bude ve srovnání s neslyšícími Čechy daleko menší, čeština bude nahlížena v kontrastu s jiným, odlišným, prvním jazykem, totiž s jazykem existujícím vizuálněmotoricky a výuka se bude nutně individualizovat s přihlédnutím k specifickým charakteristikám neslyšícího adresáta,¹ bude zaměřena jen na rozvíjení komunikačních dovedností spjatých s psanou formou jazyka (tj. na psaní a čtení s porozuměním) atd.

Navzdory těmto dílčím odlišnostem ale mohou být poznatky aplikované lingvisti-

ky o výuce druhých/cizích jazyků užitečnou inspirací pro každého, kdo přemýšlí o tom, jak české neslyšící naučit dobře česky. Stejně užitečnou inspirací mohou být i učebnice češtiny jako cizího jazyka – už jen proto, že čeština je v nich nahlížena právě jako jazyk cizí, tedy (obsahově i didakticky) jinak než např. v učebnicích češtiny pro slyšící děti.

Učebnic a cvičebnic češtiny jako cizího jazyka je k dispozici (zvl. od 90. let minulého století) poměrně dost,² domácích o něco víc než zahraničních. Jedna ze zahraničních příruček k výuce češtiny, ta – pokud vím – nejnovější, se od ostatních svým přístupem dost podstatně liší (Janda; Clancy 2006).

Tak především: kniha se orientuje jen na jednu oblast české gramatiky, na oblast pro studenty (cizince i české neslyšící) obtížnou, na český pádový systém. Studenta ale neučí pádovým koncovkám.³ Učí ho porozumět tomu, kdy a jak se tvary jednotlivých pádů užívají, soustřeďuje se na **pádové významy**. Ty jsou ilustrovány příklady reálného užití jazyka, tedy ne topornými příklady učebnicovými, ale češtinou, kterou se opravdu mluví a píše – autoři ji čerpají z českého národního

¹ S přihlédnutím např. k velikosti sluchové ztráty, věku sluchové ztráty, stavu sluchu rodičů, s přihlédnutím k rodičovským preferencím „jazyka pro dítě“ a k názorům rodičů na budoucí způsob komunikace dítěte, s přihlédnutím k postojům k jazyku a k jeho užívatelům apod.

² Jejich soupis obsahuje 38 titulů (a ještě není úplný) srov. např. Hrdlička 2000.

³ U každého pádu jsou sice příslušné koncovky připomenuty v přehledné tabulce, celkový přehled pádových koncovek podstatných a přídavných jmen, zájmen a číslovek je podán ještě v příloze (na s. 222-239), důraz se ale klade jinam.

korpusu, z literatury, z novin a časopisů a z internetu. Výklad o významu jednotlivých českých pádů pak autoři staví – a to je druhý nejnápadnější rys příručky – na poznatcích **kognitivní lingvistiky**.⁴ Takový přístup je – a nejen u nás – v souvislosti s výukou češtiny jako cizího jazyka přístupem novátorským (už před časem byly podobným způsobem vyloženy pádové významy ruštiny, srov. Janda 2002).

V souladu s přístupy kognitivní lingvistiky pak autoři při výkladu pádových významů vycházejí z provázanosti jazyka a lidské kognice, akcentují antropocentričnost jazyka, jeho tělesný a smyslový základ, a také úlohu, kterou má v lidské kognici i v jazyce metafora.⁵ Jak při tom postupují?

Uspořádání celku učebnice je přehledné: po instrukcích, jak s příručkou zacházet (s. xi-xiv), následuje (na s. 3-8) úvod, v němž se mj. srovnává „tradiční“ výklad pádů v tradičních učebnicích češtiny pro cizince a přístup prezentovaný v *The Case Book for Czech*. Pak (na s. 10-221) je podán výklad jednotlivých pádů. V příloze (s. 222-239) jsou uvedeny přehledy paradigmát a vysvětleny jsou „nepravdivosti“, jimiž je čeština mezi studenty – cizinci proslulá; cenné přitom je, že vedle

tvarů spisovných se zde uvádějí i tvary obecně české. Po příloze následuje soupis literatury doporučené k dalšímu studiu (s. 240-241) a rozsáhlý soubor cvičení (s. 242-349). Cvičení jsou rozčleněna do tří úrovní obtížnosti a uspořádána jsou v podstatě podle jednotlivých pádů; na závěr každého stupně obtížnosti jsou pak ještě zařazena cvičení komplexní. Ke knize jsou připojeny dva rejstříky, jeden (s. 351-357) odkazuje k výkladovým partiím, druhý (s. 358-375) k českým výrazům.

Výkladu každého pádu je věnována jedna kapitola. Už hned v jejím úvodu je slovně a graficky vyjádřen **základní význam** pádu. Tak například 7. pád nese slovní označení *prostředek* a grafický symbol: =O=>; do kroužku je přitom vepsána zkratka pádu, v tomto případě *I* (instrumentál). Stejným způsobem jako základní význam (tedy slovně a graficky) jsou prezentovány i specifické **podvýznamy** jednotlivých pádů a také **metaforická rozšíření** pádových významů. Co mají autoři na mysli, když mluví o metaforickém rozšíření pádových významů? Krátce a srozumitelně to vysvětlují v úvodu: východiskem celé řady pádových významů jsou vztahy mezi objekty, které jsou umístěny, nebo které se pohybují v prostoru

⁴ O kognitivní lingvistice srov. např. heslo *Lingvistika kognitivní* v Encyklopedickém slovníku češtiny (2002) nebo první českou publikaci z této oblasti (Vaňková; Nebeská; Saicová-Římalová; Šlédrová 2005).

⁵ Metaforu ale kognitivní lingvistika chápe širší, než jak jsme – i v naší tradici – zvyklí: je podle ní nejen (nejen) jazykovým, ale konceptuálním: v metaforách nejen mluvíme, ale i myslíme a „žijeme“; srov. titul zásadní práce kognitivní lingvistiky *Metaphors We Live By* (Lakoff; Johnson 1980/2002).

(v doméně prostor). Tyto základní vztahy mohou být metaforicky přenášeny do jiných oblastí (domén), např. do domény času, názorů, sociálních vztahů apod. Výklad je ilustrován názornými anglickými příklady (volím obdobné z češtiny): *Oběd už mám na stole (na v prostoru) – Uvidíme se až na podzim (na v čase)*. Nebo: *S nespavostí je třeba jít k lékaři (k pro pohyb v prostoru) – Radikálně levicoví voliči pochopitelně přešli ke komunistům (k pro pohyb názoru)*. Protože metaforicky myslíme všichni (aniž bychom si to třeba uvědomovali), není pochopení metaforických rozšíření pádových významů nijak zvlášť obtížné.

Výklad pádových významů, podvýznamů a metaforických rozšíření je pravidelně shrnován na konci každé kapitoly. Mnohdy přitom tato shrnutí dávají cizinci nahlédnout do „českého“ světa, do toho, jak je svět viděn a uspořádán právě prostřednictvím češtiny: uvědomí si třeba, jak se v češtině manifestuje (hojným užíváním dativního *si*) skutečnost, o které angličtina „mlčí“ – totiž skutečnost, že když něco děláme, děláme to často pro sebe.⁶

Pádové významy, podvýznamy i metaforická rozšíření autoři vysvětlují „přátel-

sky“, vstřícně ke čtenáři (a ke studentovi češtiny): nezahlcují ho lingvistickou terminologií (jedinými užitými termíny jsou latinské názvy pádů), nepředpokládají žádné znalosti z oblasti jazykovědy ani žádné znalosti z oblasti nauky o významu (sémantiky), problémy vykládají jasně a srozumitelně, jádro svého výkladu sumarizují v margináliích. Příručku přitom adresují všem studentům češtiny, od začátečníků po pokročilé (třem různým úrovním znalosti češtiny jsou, jak už bylo řečeno, přizpůsobena závěrečná cvičení). Kniha je doplněna CD-ROM, který obsahuje mj. interaktivní cvičení – a nabídkou dvou elektronických adres, jichž mohou studenti češtiny ke studiu využít (<http://www.seelrc.org/projects/casebooks/> nebo languages.uchicago.edu/casebooks/).

Jistě by bylo možné – a to i v případě, že budeme chtít psanou češtinu pro neslyšící vyučovat jako cizí jazyk – vznést otázku, jak může být anglicky psaná učebnice češtiny, která je adresovaná anglicky mluvícím studentům češtiny, užitečná pro neslyšící Čechy (nebo pro jejich učitele). Odpověď je možné najít v přístupech kognitivní lingvistiky, zvl. v jejím přístupu k významu – v předpokladu jeho tělesného ukotvení a v přesvědčení, že zkušenost (tělesného)

⁶ Srov. např. české *Vzal jsem si ještě jeden kousek dortu* a proti tomu anglické *I took another piece of cake*. I popis podobných odlišností češtiny a českého znakového jazyka by jistě neslyšícím napomohl k lepšimu zvládnutí psané češtiny. Popis českého znakového jazyka z úhlu pohledu kognitivní lingvistiky je ale na samém začátku (srov. Myslivečková; Hudáková; Vysuček 2001); diplomové práce z této oblasti připravují L. Kuchařová (o metaforách v českém znakovém jazyce) a L. Půlpánová (o kategorizaci v českém znakovém jazyce).

bytí je v podstatě sdílena všemi příslušníky lidského rodu.⁷ Významy pádů, jejichž výklad je založen na těchto předpokladech, jsou pak přístupné slyšícím i neslyšícím stejně, ti i oni je mohou (v podstatě stejným způsobem) uchopit, porozumět jim. To se týká pádových významů základních (tj. „pojmenování“, „pramen“, „příjemce“, „destinace“, „volání“, „místo“, „prostředek“) a i významů z nich vyvozených (u podvýznamů a metaforických rozšíření příručka samozřejmě upozorňuje na zákonitosti tohoto vyvozování, na jistou „logiku“ vazby na význam základní).

I ti neslyšící studenti – znám to z vlastní zkušenosti – kteří zvládají formální stránku českých pádů v podstatě bez problému (a do „pádových“ cvičení k jednotlivým pádům doplňují koncovky bezchybně), mají při produkci souvislého textu často problém „rozhodnout význam“ a zvolit jemu příslušný pád. Příručka *The Case Book for Czech* jim může být nápomocná právě k tomu, aby význam jednotlivých českých pádů uchopili,⁸ aby pochopili, že užívání českých pádů se řídí nějakými (ne nepochopitelnými) zákonitostmi a aby tyto zákonitosti dokázali aplikovat při produkci česky psaných textů – a také při jejich čtení.

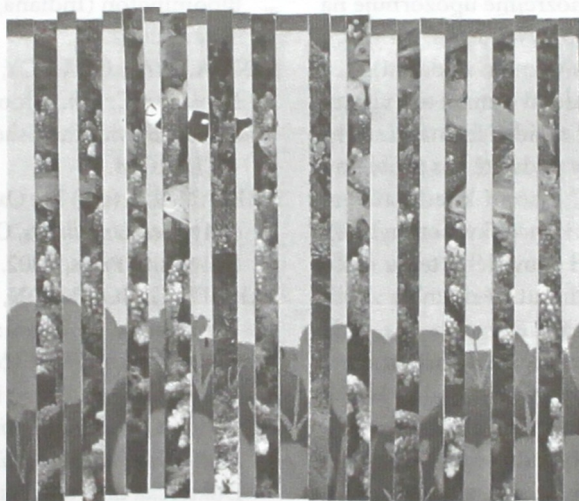
Literatura:

- Encyklopedický slovník češtiny*. Praha : Nakladatelství Lidové noviny, 2002.
- HRDLIČKA, M. *Předložky ve výuce češtiny jako cizího jazyka*. Praha : Nakladatelství Karolinum, 2000.
- JANDA, L. Kognitivní lingvistika. In SAICOVÁ-ŘÍMALOVÁ, L. (ed.). *Čítanka textů z kognitivní lingvistiky I*. Praha : FF UK, 2004, s. 9-58.
- JANDA, L.A. *The Case Book for Russian*. Bloomington (Indiana) : Slavica Publishers, 2002.
- JANDA, L.A.; CLANCY, S.J. *The Case Book for Czech*. Bloomington (Indiana) : Slavica Publishers, 2006. 376 s. + CD-ROM.
- KAPLAN, R.B. (ed.) *The Oxford Handbook of Applied Linguistics*. Oxford : Oxford University Press, 2002.
- LAKOFF, G.; JOHNSON, M. *Metaphors We Live By*. Chicago : University of Chicago Press, 1980. (česky: *Metafora, kterými žijeme*. Brno : Host, 2002.)
- MRKVIČKOVÁ, I. *Kategorie pádu jako problém aplikované lingvistiky*. Praha, 2006. Doktorská disertační práce. Univerzita Karlova v Praze. Filozofická fakulta.
- MYSLIVEČKOVÁ, R.; HUDÁKOVÁ, A.; VYSUČEK, P. Barvy v českém znako-

⁷ Reflexe takového „zkušenostního realismu“ i jeho relativizace byly ovšem součástí lingvistických úvah již dříve (např. Skalička 2006, pův. 1973); přítomna je např. v Skaličkově konstatování, že jazykové jednotky zobrazují „nějakou část vnějšího světa, jak se nám jeví“, doloženém příklady materiálu různých jazyků. Ty jasně ukazují, že „jevení se světa“ je skrze různé jazyky různé.

⁸ „Český“ pohled na problematiku pádových významů se zřetelem přímo k neslyšícímu adresátovi výuky češtiny jako cizího jazyka srov. Mrkvičková 2006.

- vém jazyce. In VAŇKOVÁ, I. (ed.). *Obraz světa v jazyce*. Praha : FFUK, 2001, s. 63-77.
- SCHMITT, N. (ed.). *An Introduction to Applied Linguistics*. London : Arnold, 2002.
- SKALIČKA, V. O tzv. vnitřním modelu v jazyce. *Souborné dílo III*. Praha : Nakladatelství Karolinum, 2006, s. 1124-1131.
- VAŇKOVÁ, I.; NEBESKÁ, I.; SAICOVÁ-ŘÍMALOVÁ, L.; ŠLĚDROVÁ, J. *Co na srdci, to na jazyku. Kapitoly z kognitivní lingvistiky*. Praha : Nakladatelství Karolinum, 2005.
- YULE, G. *The Study of Language*. 2. vyd. Cambridge : Cambridge University Press, 1996.

autor Ondra Juranka